

Лекція з вибіркової навчальної дисципліни

«Правове регулювання природокористування» за темою:

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

План

1. Правові конфлікти у сфері використання природних ресурсів. Поняття еколого-правових спорів.
2. Класифікація спорів у сфері використання природних ресурсів.
3. Порядок вирішення спорів у сфері природокористування.
4. Захист прав природокористувачів.

Література та нормативні акти

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 27.06. 2001 р. зі змінами від 25.03.2009 р.

Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища: Вищий господарський суд України. 01.01.2009 р. (Узагальнення судової практики)

Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 01.04. 1994 р. , в ред. Рекомендацій Президії Вищого господарського суду від 29.12.2007 р.

Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: Постанова пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7.

Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин: Постанова пленуму Вищого господарського суду України від 17.05.2011 р. № 6.

Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ: Лист Верховного Суду України від 01.07. 2013 р.

Лейба Л.В. Земельні спори та порядок їх вирішення: монографія .- Х.: Право, 2007. – 160 с.

Яремак З.В. Еколого-правовий конфлікт: поняття, ознаки. *Екологічне право України*. 2016. № 3-4. С. 78-83.

Яремак З. В. Юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів (постановка проблеми). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 45. - С. 85-95. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2017_45_11

Экологические конфликты в современной системе природопользования: монография / Под ред. д.э.н. С.Н.Бобылева и к.э.н. В.В.Сабадаша.- Сумы: Университетская книга. 2010. 352 с.

Сабадаш В.В. Екологічні конфлікти і проблеми права власності на ресурс: науково-технологічні аспекти ресурсної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 1. С. 42-51.

Сабадаш В.В. Екологічні конфлікти: чи будуть переможці у протистоянні за природні ресурси? *Економіст*. № 1. С. 6 – 8.

1. Правові конфлікти у сфері використання природних ресурсів. Поняття еколого-правових спорів

Процес природокористування часто супроводжується конфліктом інтересів різного рівня – суспільних і приватних, державних і місцевих, економічних та екологічних, інтересів різних господарюючих суб'єктів, власників природних ресурсів та їх користувачів. Це в свою чергу приводить до виникнення спорів, що мають вирішуватися в більшості випадків у правовому полі та визначеному порядку.

На жаль, екологічні проблеми в Україні є, а відповідно, є і судові спори у цій сфері. Аналіз судової практики щодо екологічних спорів дає підстави говорити, що нині порушення екологічних прав свобод та інтересів відбувається майже у всіх сферах відносин об'єктів навколишнього природного середовища. Це стосується і охорони атмосферного повітря, і збереження використання вод, відтворення водних ресурсів, і володіння, користування та розпорядження лісами, забезпечення їх охорони та відтворення, використання і відтворення рослинного і тваринного світу, утворення збирання та утилізація знешкодження відходів, використання об'єктів природного заповідного фонду. А також у відносинах, що мають

виключно владно-управлінську природу, зокрема, у сфері оцінки впливу на довкілля, забезпечення доступу до екологічної інформації, проведення екологічних перевірок контролюючими органами.

Сучасна наука в центр дефініції «**конфлікт**» ставить переважно *проблему зіткнення інтересів , потреб і спричиненої цим зіткненням боротьби сторін*. Конфлікт часто виникає через конкуренцію за доступ або контроль над недостатніми ресурсами або можливостями. З цих позицій юридичний конфлікт є різновидом конфлікту соціального.

Причинами екологічних конфліктів в науковій літературі часто називають такі:

1) неефективна ресурсна політика держави:

- диспропорції у системі «держава – суспільство – економіка» щодо розподілу та раціонального використання природних ресурсів;

- декларативна політика щодо сталого розвитку та ресурсозбереження у сфері господарської діяльності;

- неусунення протиріччя стратегії «економічного зростання» та дефіциту природних ресурсів, що в умовах ресурсозалежності нашої держави приводить до конкурентної економічної та політичної боротьби за природні ресурси (земля, корисні копалини);

- недостатнє регулювання прозорого доступу до природних ресурсів, (напр., протиріччя між інтересами господарюючих суб'єктів, власників природних ресурсів та громадянами, що мають право і здійснюють загальне природокористування); нерівні можливості доступу до ресурсів;

2) недостатньо врегульовані майнові права щодо природних ресурсів в ринкових умовах (а також моменти отримання ресурсів у власність або у користування, перехід права власності або користування, припинення відповідних прав); правові питання власності на водні об'єкти, рослинний світ;

3) невизначеність або недостатня визначеність повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення

функції розподілу природних ресурсів, контролю за дотриманням законодавства;

4) корупція у сфері виділення природних ресурсів у власність або у користування, управління природними ресурсами;

5) різна якість природних ресурсів.

Спеціальними ознаками правових конфліктів є те, що вони:

- спричиняються юридичними ситуаціями, тобто пов'язані або з реалізацією, або з порушенням тих чи інших норм права;
- відбуваються у сфері юридичних відносин, пов'язані з виникненням, зміною або припиненням правовідносин між фізичними чи юридичними особами;
- вирішуються правовими способами.

Відповідно **еколого-правовий конфлікт (конфлікт у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля)** є різновидом соціально-правового конфлікту, якому притаманні загальні ознаки конфлікту юридичного:

- зв'язаність конфлікту правовими відносинами;
- наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту;
- можливість вирішення правовими способами;
- галузева визначеність конфлікту;
- наявність юридичних наслідків;
- можливість застосування примусових засобів у процесі вирішення конфлікту;
- вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури.

Об'єктом конфлікту (спору) є те, на що спрямовані протидії суб'єктів. Потенційним об'єктом еколого-правового конфлікту є *суспільні екологічні правовідносини*, на які спрямоване протиборство (напр., у сфері реалізації права власності на природні ресурси, права їх використання тощо). Реальний об'єкт – природні цінності, природні ресурси, що через певні обставини

знаходяться на перетині інтересів держави, різних соціальних груп або економічних чи господарюючих суб'єктів, які прагнуть до володіння або контролю над ними. Об'єктний склад спорів впливає не лише на зміст предмета спору, а й на спосіб його вирішення.

Предмет конфлікту – об'єктивно існуюча або уявна проблема, що лежить в основі конфлікту; це те протиріччя, через яке (заради вирішення якого) сторони вступають у протиборство. Зокрема, це – проблеми володіння, користування, розпорядження природними ресурсами, управління ними, розподілу або перерозподілу природних багатств серед учасників суспільних відносин, реалізація прав та виконання обов'язків природокористувачів.

Слід сказати, що еколого-правова наука здебільшого оперує терміном «спір», а не «конфлікт». Це зумовлено тим, що чинне національне законодавство не містить легального визначення ані поняття конфлікту, ані спору, та разом з тим використовує категорію «спір». Так екологічне та природоресурсне законодавство виділяє спори у галузі охорони НПС, земельні спори (гл. 25 ЗКУ), спори з питань використання та охорони вод та відтворення водних ресурсів (гл. 22 ВКУ), спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів (гл. 21 ЛКУ) , спори з питань користування надрами (гл. 5 КУпН) тощо.

Екологічний спір доцільно розглядати як *категорію, в яку трансформується екологічний конфлікт на стадії врегулювання конфліктної ситуації правовими засобами в межах спеціальної юридичної процедури*. Екологічні спори – це різновидність конфлікту, який виникає часто у зв'язку з порушенням прав і законних інтересів власників або користувачів природних ресурсів, а також інших суб'єктів, які є учасниками екологічних правовідносин. Однак, спори не завжди виникають внаслідок певних правопорушень (напр., спори про встановлення порядку користування земельною ділянкою, що перебуває у спільній сумісній власності, або спори, що виникають при виділенні земельної ділянки, або вилучення її для суспільних потреб)

Отже, спір так чи інакше пов'язаний з правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями чи твердженнями). Суб'єкти або мотивація їхньої поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт спричиняє юридичні наслідки.

Таким чином поняття «спір» і «конфлікт» співвідносяться як конкретне та загальне. Тобто конфлікт є більш ширшим поняттям, а спір може виступати елементом конфлікту.

Суб'єктний склад екологічних спорів – це коло осіб, інтереси яких безпосередньо зачіпає конфлікт, і які беруть участь у справі щодо вирішення спору. Це – громадяни, юридичні особи (підприємства, установи, організації), територіальні громади, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, іноземні держави.

Відповідно до процесуальних ролей у вирішенні еколого-правових спорів беруть участь заявник, відповідач або уповноважені ними представники, суб'єкти, що вирішують спір, а також суб'єкти, що безпосередньо не заінтересовані у вирішенні спору, але їх участь є допоміжною у його вирішенні (експерти, свідки і т.д.).

2. Класифікація спорів у сфері використання природних ресурсів

Аналіз екологічного, природоресурсного, цивільного законодавства дозволяє зробити класифікацію спорів у сфері використання природних ресурсів за наступними критеріями:

1) За об'єктами: спори у галузі охорони НПС, земельні спори, спори з питань використання та охорони вод та відтворення водних ресурсів, спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів, спори з питань користування надрами; спори з питань реалізації та захисту екологічних прав громадян.

2) **За суб'єктним складом:** - за участю органів державної влади або місцевого самоврядування (публічні спори); між фізичними та юридичними особами, або суто між фізичними особами, або між юридичними особами.

3) **За характером :** майнові (спори про відшкодування шкоди, збитків, спори, пов'язані із самовільним використанням природних об'єктів та їх ресурсів; пов'язані з платністю природокористування) і не пов'язані з майновими відносинами (спори, пов'язані із оскарженням рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; спори, пов'язані зі зміною стану природного об'єкта, його забруднення тощо).

4) **За предметом спору:**

а) спори, пов'язані з виникненням права природокористування (порушення порядку видачі або отримання спеціальних дозволів на використання природних ресурсів; порушення порядку виділення (надання) земельних ділянок та інших природних об'єктів у власність або у користування; самовільне захоплення природного об'єкта або здійснення спеціального природокористування без належних правоустановчих документів тощо);

б) спори у сфері здійснення природокористування, реалізації права природокористування (спори, пов'язані із обмеженням прав природокористувачів; встановленням земельних та лісових сервітутів; недотриманням лімітів використання природних ресурсів; невиконанням умов договорів оренди та інших договорів на використання природних ресурсів, умов спеціальних дозволів; недотриманням вимог екологічної безпеки та охорони НПС в процесі спеціального природокористування; спори, пов'язані з внесенням (або невнесенням) плати за спеціальне природокористування; спори між власниками земельних ділянок або лісів та користувачами мисливських угідь тощо);

в) спори, пов'язані з припиненням права природокористування (тимчасове призупинення дії або анулювання дозволів на спеціальне

використання природних ресурсів; розірвання договорів оренди або тимчасового користування природними ресурсами; примусове відчуження земельних ділянок; вилучення природних об'єктів та їх ресурсів для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності; і т.д.);

г) спори, пов'язані із оскарженням рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (можливі на всіх стадіях здійснення права природокористування – у разі відмови у передачі (виділення) земельної ділянки, залишення клопотання без розгляду, відмови у видачі дозволу; неправомірне обмеження прав природокористувачів; анулювання спеціальних дозволів тощо);

д) спори, пов'язані із поновленням права природокористування (напр., щодо визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб; щодо визнання недійсними угод, укладених із порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, ренти, застави, обміну земельних ділянок; щодо повернення самовільно зайнятих земельних ділянок та інших природних об'єктів);

е) спори про відшкодування збитків та компенсацію шкоди (щодо відшкодування збитків, заподіяних державі і громадянам внаслідок забруднення, засмічення і вичерпання вод; щодо відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, заподіяних внаслідок встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок та з інших підстав передбачених ст. 156 ЗК).

5) В залежності від органів, до компетенції яких віднесено вирішення спорів: а) спори, що вирішуються виключно судами (напр., щодо володіння, користування та розпорядження природними об'єктами та їх ресурсами); б) спори, що вирішуються спеціально уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування (напр., спори щодо меж земельних ділянок, які перебувають у власності та користуванні

громадян, додержання правил добросусідства, щодо використання природних ресурсів, що перебувають у комунальній власності)

3. Порядок вирішення спорів у сфері природокористування

Загальні підходи до правового регулювання вирішення спорів у сфері природокористування відображені у правових приписах, які закріплені у ЗУ «Про охорону НПС» та у природоресурсному законодавстві.

Відповідне законодавство виділяє судову та позасудову (в т.ч. неюрисдикційну) форми вирішення екологічних, в т.ч. природоресурсних спорів.

Судова форма вирішення спорів у сфері природокористування

Судову систему України складають суди загальної [юрисдикції](#) та [Конституційний Суд України](#),

Суди загальної юрисдикції – загальні, господарські та адміністративні.

Підвідомчість справ у спорах в залежності від складу їх учасників

закріплена у Постанові пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 *«Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ»*

За загальним правилом, розмежування компетенції судів з розгляду, наприклад, земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів відбувається залежно від суб'єктного складу їх учасників. Ті земельні та пов'язані із земельними відносинами майнові спори, сторонами в яких є юридичні особи, а також громадяни, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статус суб'єкта підприємницької діяльності, розглядаються господарськими судами, а всі інші - в порядку цивільного судочинства, крім спорів, зокрема, щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень при реалізації ними управлінських функцій у сфері

земельних правовідносин, вирішення яких згідно з пунктами 1, 3 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства віднесено до компетенції адміністративних судів.

Підвідомчість справ по спорам залежить і від характеру спірних правовідносин (тобто чи є вони приватноправовими чи публічно-правовими). Остання розглянута у Постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 17.05.2011 р. № 6. *«Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин»*.

Відповідно до законодавства виключно судами вирішуються спори:

- з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей;
- з питань володіння, користування і розпорядження лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб;
- про тимчасову заборону (зупинення) або припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, його територіальних органів або за позовом інших осіб, права та інтереси яких порушено.

Також судами розглядаються справи по спорам:

- у разі незгоди власників природних ресурсів чи природокористувачів з рішеннями центральних органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування (напр., про анулювання спеціальних дозволів на використання природних ресурсів, або у зв'язку з неправомірним обмеженням їх прав), їх оскарження;
- про відшкодування шкоди (збитків), завданих державі, територіальній громаді, фізичним або юридичним особам внаслідок порушення екологічного законодавства;

- про відшкодування збитків власникам земельних ділянок у разі викупу їх для суспільних потреб (у разі незгоди власника з ціною викупу);
- про визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб;
- про застосування заходу реагування у виді анулювання відповідних дозволів з підстав, передбачених законодавством (ст. 55 ВК) за позовами органів, що видають дозволи на спеціальне природокористування, – в порядку адміністративного судочинства;
- про припинення права приватної власності на об'єкти тваринного світу у разі жорстокого поводження з ними за позовами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Процесуальний порядок вирішення спорів закріплений у ЦПК, КАСУ, ЦК України.

Позивачі – органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, прокурор в інтересах держави в особі цих органів, юридичні та фізичні особи, громадські організації.

Наприклад *Державна екологічна інспекція* має право звертатися до суду із позовом щодо:

обмеження чи зупинення діяльності суб'єктів господарювання і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, впливу фізичних та біологічних факторів, лімітів скидів забруднюючих речовин;

визнання протиправними дій чи бездіяльності фізичних і юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців, органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, про визнання недійсними індивідуальних актів або їх окремих частин, правочинів, що порушують вимоги законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

Позивачі - центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів,

центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів на відшкодування збитків, завданих порушеннями водного законодавства, законодавства про надра.

Органи місцевого самоврядування (як позивачі у спорах про відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення зак-ва про охорону НПС) – див. *Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища*: Вищий господарський суд України. 01.01.2009 р. (Узагальнення судової практики)

Громадські організації (ст. 21 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (приклад: див. Екологія-Право-Людина (справа про дельфінів – Постанова Верховного Суду України від 11.12.2018, справа № 910/8122/17)

Відповідачі – як правило, господарюючі суб'єкти (юридичні, фізичні особи), органи державної влади (в т.ч. й органи, уповноважені здійснювати контроль (нагляд) за дотриманням законодавства про охорону НПС та раціональне використання природних ресурсів, органи місцевого самоврядування).

В Україні існує також практика (хоча й не дуже популярна) розгляду екологічних спорів **третейськими судами**. Відповідно до ЗУ «Про третейські суди» до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. *Третейський суд* - недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону.

Стаття 6. Підвідомчість справ третейським судам

Третейські суди в порядку, передбаченому цим Законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, **за винятком:**

- 1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;
- 2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;
- 3) справ, пов'язаних з державною таємницею;
- 6) справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;
- 7) **справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;**
- 8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- 11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;
- 12) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України;
- 13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень;
- 14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Науковці вважають, що в умовах практичної реалізації концепції сталого розвитку суспільства перевагу потрібно надавати саме *альтернативним формам та способам врегулювання протиріч* (медіаторинг, посередництво, громадський арбітраж, третейське судочинство), які сприятимуть ефективному вирішенню екологічних конфліктів з максимальним урахуванням законних інтересів всіх учасників.

За сучасних умов заслуговує на увагу пропозиції (правда, дискусійні) щодо створення спеціалізованих *екологічних судів* (або спеціалізації в межах існуючих судових органів).

Позасудовий порядок вирішення спорів у сфері природокористування

Врегулювання екологічних спорів визначається також як окрема функція управління у сфері природокористування та охорони довкілля (правда, в частині тих спорів, що не вирішуються в судовому порядку).

Позасудовий порядок ґрунтується на конституційному положенні про можливість звернення до органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших спеціально уповноважених органів із заявою (клопотанням) про усунення шкідливих дій (бездіяльності), що порушують будь-які права, в т.ч. й у сфері природокористування.

ЗУ «Про звернення громадян»

Стаття 1. Звернення громадян

Громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Можливість використання суб'єктами правовідносин позасудового врегулювання еколого-правових спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам природоресурсних правовідносин. Переваги – менш витратний спосіб, ніж судовий (в судовому – оплата юридичних послуг, сплата державного мита, оплата послуг інформаційно-технічного забезпечення); вірогідність скорочення терміну вирішення спору. Отже громадяни можуть використовувати як позасудовий порядок врегулювання спорів, так і судовий, звертаючись із позовом до відповідного суду.

Позасудова форма врегулювання екологічних спорів є еколого-процесуальним порядком їх вирішення, оскільки це є процесуальною діяльністю спеціально уповноважених державних органів управління, інших суб'єктів екологічних відносин, здійснювана на підставі приписів, наявних у процесуальних нормах екологічного права.

Органи, що уповноважені розглядати природоресурсні спори: органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

(!) Треба дивитись повноваження органів, їх спеціалізацію, рівень місцевих рад та місце розташування і значення природного об'єкта, з приводу використання якого виник спір.

До органів державної виконавчої влади, що можуть відповідно до своєї компетенції розглядати спори у сфері використання природних ресурсів, належать:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (**Державна екологічна інспекція України**) та її територіальні органи – спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів; спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів, що перебувають у державній власності; спори з питань користування надрами; спори з питань охорони атмосферного повітря;

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (**Державна служба геодезії, картографії та кадастру**) – спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів;

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства (**Державне агентство водних ресурсів України**) – спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (**Державна служба геології та надр України**) – спори з питань

користування надрами; спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (підземних вод);

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства (*Державне агентство лісових ресурсів України*) – спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів, що перебувають у державній власності;

- орган державного гірничого нагляду (*Державна служба України з питань праці*) – спори з питань користування надрами.

Органи місцевого самоврядування діють відповідно до Конституції України, ЗУ «Про місцеве самоврядування» та поресурсового законодавства та розглядають спори :

- у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах;

- з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів в межах населених пунктів;

- пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у комунальній власності;

- з питань користування надрами, пов'язані з розробкою родовищ корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних підземних вод..

Розгляд і вирішення еколого-правових спорів органами державної виконавчої влади або місцевого самоврядування не позбавляє учасників спору права на звернення до суду.

Порядок вирішення спорів

Спір – це процесуальна категорія, а тому його характеризують певні стадії, які вказують як на його стан, так і на розвиток у часі. Незалежно від

того, хто і яким чином буде вирішувати спір (в судовому чи в іншому порядку), уявляється, що започатковує спір відповідний позов чи заява, що свідчать про волевиявлення суб'єкта (початкова стадія).

Процедура вирішення спору : 1) порушення справи (подання заяви до відповідного органу – форма, зміст, процедура подання); 2) підготовка до розгляду (вивчення органом матеріалів справи); 3) розгляд і вирішення спору по суті (розгляд спору на засіданнях виконавчих органів за участю сторін; права і обов'язки сторін) та винесення відповідного рішення (прийняття рішення є підставою для виконання тих дій, що запропоновані органом сторонам для вирішення спору і мають обов'язковий характер); 4) оскарження рішення (до суду); 5) виконання прийнятого рішення (порядок виконання - у тексті рішення).

Витяги із законодавчих актів

ЗУ «Про охорону НПС»

Розділ XIV

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 67. Вирішення спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища

Спори у галузі охорони навколишнього природного середовища вирішуються судом, місцевими радами чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України.

Спори підприємств, установ і організацій України у галузі охорони навколишнього природного середовища з підприємствами, установами та організаціями інших держав, розглядаються комісіями, що утворюються на паритетних засадах із представників України і заінтересованих держав, або третейським судом.

Земельний кодекс України

Глава 25

Вирішення земельних спорів

Стаття 158. Органи, що вирішують земельні спори

1. Земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

2. Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і

юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

3. Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

4. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, вирішує земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

5. У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, спір вирішується судом.

Стаття 159. Порядок розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин

1. Земельні спори розглядаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, та органами місцевого самоврядування на підставі заяви однієї із сторін у тижневий строк з дня подання заяви.

2. Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин.

3. Відсутність однієї із сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення.

4. У рішенні органу місцевого самоврядування або центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, визначається порядок його виконання.

5. Рішення передається сторонам у триденний строк з дня його прийняття.

Стаття 160. Права і обов'язки сторін при розгляді земельних спорів

Сторони, які беруть участь у земельному спорі, мають право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його.

Стаття 161. Виконання рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, та органів місцевого самоврядування щодо земельних спорів

1. Рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, органів місцевого самоврядування вступає в силу з моменту його прийняття. Оскарження зазначених рішень у суді призупиняє їх виконання.

2. Виконання рішення щодо земельних спорів здійснюється органом, який прийняв це рішення.

3. Виконання рішення не звільняє порушника від відшкодування збитків або втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва внаслідок порушення земельного законодавства.

4. Виконання рішення щодо земельних спорів може бути призупинено або його термін може бути продовжений вищестоящим органом або судом.

Водний кодекс України

Розділ V. СПОРИ З ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Глава 22. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ З ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 109. Порядок розгляду спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів розглядаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, місцевими радами, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством.

Позивачі - центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів на відшкодування збитків, завданих порушеннями водного законодавства.

Спори з питань використання та охорони вод, які виникають з іншими державами, а також між іноземцями, особами без громадянства, іноземними юридичними особами та власником вод, розглядаються відповідно до законодавства України.

Лісовий кодекс України

Глава 21

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Стаття 103. Органи, що вирішують спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів

Спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів вирішуються в установленому порядку органами місцевого самоврядування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, судами.

Виключно судом вирішуються спори з питань володіння, користування і розпоряджання лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у державній власності.

Органи місцевого самоврядування вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у комунальній власності.

У разі незгоди власників лісів і лісокористувачів з рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, чи органу місцевого самоврядування спір вирішується судом.

Стаття 104. Виконання рішення органів виконавчої влади з питань лісового господарства, з питань охорони навколишнього природного середовища, органу місцевого самоврядування щодо спорів з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів

Рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, органу місцевого самоврядування щодо спору з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів набирає чинності з дня його прийняття. Оскарження зазначеного рішення в суді зупиняє його виконання.

Виконання рішення щодо спору з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів здійснюється органом, який його прийняв.

Виконання рішення не звільняє особу від відшкодування збитків, завданих нею внаслідок порушення лісового законодавства.

Кодекс України про надра

Розділ VIII. СПОРИ З ПИТАНЬ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДРА

ГЛАВА 5. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ З ПИТАНЬ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ

Стаття 64. Порядок розгляду спорів з питань користування надрами

Спори з питань користування надрами розглядаються органом державного геологічного контролю, органом державного гірничого нагляду, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, місцевими радами або судом у порядку, встановленому законодавством України.

Місцеві ради вирішують спори з питань користування надрами, пов'язані з розробкою родовищ корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних підземних вод.

Позивачі - центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, - звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів та відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення законодавства про надра.

Спори з питань користування надрами, які виникають з іншими державами, а також між іноземцями, особами без громадянства, іноземними юридичними особами та власником надр, розглядаються відповідно до законодавства України.

Спори з питань користування надрами на умовах розподілу продукції вирішуються відповідно до умов, передбачених такими угодами, що укладаються відповідно до [Закону України](#) "Про угоди про розподіл продукції".

4. Захист прав природокористувачів

- А) права природокористувачів (Закон України «Про охорону НПС», в поресурсових НА);
- Б) форми захисту
- В) способи захисту.

Права природокористувачів потребують захисту в таких сферах (основні):

- при здійсненні загального та спеціального природокористування;
- при використанні природних ресурсів на умовах оренди; концесії, договорів суперфіцію, емфітевзису, земельних та лісових сервітутів;
- при вилученні природного об'єкта для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності;
- при обмеженні прав природокористувачів;
- в процесі припинення (тимчасового призупинення) права природокористування.

Наприклад, Закон України «Про оренду землі»

Стаття 27. Захист прав орендаря та орендодавця на орендовану земельну ділянку

Орендареві забезпечується захист його права на орендовану земельну ділянку нарівні із захистом права власності на земельну ділянку відповідно до закону.

Орендар в установленому законом порядку має право витребувати орендовану земельну ділянку з будь-якого незаконного володіння та користування, на усунення перешкод у користуванні нею, відшкодування шкоди, заподіяної земельній ділянці громадянами і юридичними особами України, іноземцями, особами без громадянства, іноземними юридичними особами, у тому числі міжнародними об'єднаннями та організаціями.

Розмір відшкодування орендодавцем збитків, завданих орендарю, повинен бути зменшений, якщо орендар навмисно або через необережність спричинив збільшення розмірів збитків унаслідок невиконання чи неналежного виконання умов договору орендодавцем або не вжив заходів щодо їх зменшення.

Стаття 28. Відшкодування збитків, завданих орендарю

Орендар має право на відшкодування збитків, яких він зазнав унаслідок невиконання орендодавцем умов, визначених договором оренди землі.

Збитками вважаються:

фактичні втрати, яких орендар зазнав у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням умов договору орендодавцем, а також витрати, які

орендар здійснив або повинен здійснити для відновлення свого порушеного права;

доходи, які орендар міг би реально отримати в разі належного виконання орендодавцем умов договору.

Розмір фактичних витрат орендаря визначається на підставі документально підтверджених даних.

У разі дій орендаря, не передбачених договором оренди, що призвели до зміни стану земельної ділянки, витрати на їх здійснення орендодавцем не відшкодовуються.

У разі здійснення орендарем за письмовою згодою орендодавця поліпшення орендованої земельної ділянки за власний рахунок орендодавець зобов'язаний компенсувати витрати на її поліпшення, якщо інше не передбачено договором оренди.

Здійснені орендарем без згоди орендодавця витрати на поліпшення орендованої земельної ділянки, які неможливо відокремити без заподіяння шкоди цій ділянці, не підлягають відшкодуванню.

Орендар вправі залишити за собою здійснені ним за власний рахунок вигоди від поліпшення орендованої земельної ділянки, якщо ці поліпшення можуть бути відокремлені без заподіяння шкоди земельній ділянці.

Стаття 29. Відшкодування збитків унаслідок зміни стану орендованої земельної ділянки

У разі погіршення орендарем корисних властивостей орендованої земельної ділянки, пов'язаних із зміною її стану, орендодавець має право на відшкодування збитків.

Збитки, завдані третім особам у зв'язку з використанням орендарем земельної ділянки, відшкодовуються орендарем на загальних підставах.

Розміри збитків визначаються сторонами договору оренди. У разі недосягнення сторонами згоди про розмір відшкодування збитків спір вирішується в судовому порядку.